

Fegyveres sírok az Alföldön a 4. század második fele és az 5. század közepe között

VÖRÖS GABRIELLA

(Szentés, Koszta József Múzeum)

Az Alföld késő római és korai népvándorlás kori történetének eseményeit sokszor csak áttételesen, az írott források gyér adataiból és a régészeti leletek vallomásai-ból ismerhetjük meg. A két forráscsoport szerencsés esetben erősíti, vagy kiegészíti egymást, de előfordul az is, hogy ellentmondanak egymásnak. A hunok alföldi megjelenése a 420—430-as években nagy horderejű esemény a térség életében. A régészeti kutatások szerint viszont ez az időszak „fehér folt”, mert a barbár temetők és telepek éppen a hun foglalás következtében szűnnek meg,¹ a gepidák tényleges itt-léte pedig csak a 450-es évektől bizonyítható.² A régészeti leletanyagban a 4. század második felétől — utolsó harmadától — szembetűnő változások tapasztalhatók, melyeknek történeti okai még nem teljesen tisztázottak.³ A tényleges hunkort közvetlenül megelőző későszarmata időszakból azokkal a lelőhelyekkel foglalkozunk, ahol fegyverrel, illetve fegyver sírba helyezésével találkoztunk. A korábbi időszakhoz képest ugyanis ez az egyik leglényegesebb és legszembetűnőbb új vonás a temetkezési szokásokban.

Adatgyűjtésünk elsődleges szempontja a fegyverek adatainak rögzítése, a sírban elfoglalt helyzetük leírása. Az összefüggések feltárásának érdekében szükségesnek tartottuk a temetkezési rítus alábbi, legfontosabb adatait is feljegyezni: tájolás, a csontváz helyzete, állapota, bolygatásra, rablásra utaló nyomok, koporsó megléte, az elhantolt neme. Felsoroljuk a fegyverek mellett az összes többi leletet is. Foglalkozunk a fegyveres sírok temetőn belüli helyzetével. Az adatsorok összevetésével azt vizsgáljuk, hogy a fegyveres síroknak vannak-e további közös vonásaik, és ha igen, milyen következtetésre juthatunk ezek segítségével? Az összevetés megkönnyítésére a lelőhelyeket térképre vittük, az adatokat pedig táblázatba foglaltuk. (1—2. kép)

1. *Alattyán, 13. sír*: kétélű kard fatokban, borostyán gombbal. A sírban a derék-nak megfelelő helyen találták.⁴ h: 87,5 cm, sz: 5,4 cm, markolat h: 12,5 cm. A sír sarkában, a fej vonalában rövid köpűjű, széles pengéjű vaslándzsa feküdt.⁵ h: 27,7

¹ *Bóna István* 1984. 287.

² *Nagy Margit* 1983. 154.

³ A hunok átkelése a Volgán a 370-es évek közepén a balkáni és közép-európai provinciák történetében komoly következményekkel járt: alán vándorlás, a gótok pusztítása Illiricumban, betelepülésük Pannóniába. Az események — legalább közvetetten — az Alföld életében is változásokat hoztak, de ezeket csak a régészeti leletek változásában tudjuk lemérni, a területre vonatkozó írásos források híján. *Mócsy András* 1974. 177—200.

⁴ *Kovrig Ilona* 1963. 10—11., 193—197., XLV. t. 15., 3. kép.

⁵ *Kovrig Ilona* 1965. XLV. t. 13.

cm. További leletek: vaskés, 2 db római pénz, fibula, az öv tartozékai (2 db csat, szíjvég), koporsóhoz tartozó vasalások. Tájolás: DK—ÉNy.

2. *Ásotthalom (Szeged—Bilisits)*: 4. sír: a csontváz bal keze mellett és a jobb könyöke táján egy-egy nyílhegy feküdt.⁶ h: 9 cm, sz: 3,2 cm.

További leletek: 2 db gyűrű, kés, edény.

3. *Oroszlámos (Banatsko Arandelovo) — Podlukány dűlő* 2. sír: az öv körül, a csontváz jobb oldalán lándzsa (?) került elő.⁷

További leletek: 2 db vastárgy, edény.

Tájolása: ÉK—DNy

4. *Bordány*: szórvány lándzsa a későszarmata temető területéről.⁸

5. *Csengele—Bogárhát*, 2. gödör: lándzsa töredéke került elő a gödörből, kísérő leletei: jellegtelen szarmata kerámia, valamint egy orsógomb voltak.⁹

6. *Csongrád Berzesnyi utca (Dohánybeváltó)* 3. sír: keskeny pengéjű töredékes lándzsa nem eredeti helyzetben.¹⁰ h: 28,5 cm, penge h: 14,5 cm, köpü Ø: 2,3 cm.

További leletek: vascsat, vasfibula, kovakő, szegecs.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

4. sír: fűzfalevél alakú, hosszú köpűjű vaslándzsa, farostok lenyomataival. A fanyélre eredetileg bronz szeggel erősítették fel.¹¹ h: 35,5 cm, penge h: 18,0 cm, köpü Ø: 2,5 cm.

Kúpalakú pajzsdudor bikonikus alsó résszel.¹² m: 12,2 cm, Ø: 16,0 cm, perem sz.: 2,8 cm.

További leletek: vasfibula, kés, vascsipesz töredékei, vascsat, vastöredék.

Tájolása: DDK—ÉÉNy

7. *Csongrád, Gyökér utca*: bolygatott sír egyetlen melléklete egy lándzsa volt.¹³ Tájolása: D—É.

8. *Csongrád—Határút, Babót Henrik földje*: a temető területéről két fegyver ismeretes, egy lándzsa töredéke,¹⁴ valamint egy kétélű kard, amelynek hossza az 1 métert is meghaladja. Nem tudni, hogy a karddal együtt ábrázolt félköríves vasdarabnak milyen funkciója volt eredetileg, talán a felerősítést szolgálta.¹⁵

9. *Csongrád—Kenderföldek (Laktanya)*:¹⁶

4. sír: részben bolygatott férfi csontváz bal vállánál és a jobb medencéjénél 2-2 háromélű nyílhegy került elő.¹⁷ További leletek: vascsat, kés, pénz, sílex-töredék, grafitdarab, vascsat.

Tájolása: D—É.

5. sír: a munkások által feldúlt sírból erősen oxidálódott lándzsa származik.¹⁸ h: 24,5 cm, köpü h: 8,5 cm.

⁶ *Tömörkény István* 1902. 373—374.

⁷ *Tömörkény István* 1904. 269—270., *Párducz Mihály* 1931. 86. *Párducz Mihály* 1959. 396.

⁸ MFM Rég. Ad.: 244—76., 55—158. 19. ltsz.

⁹ *Horváth Ferenc* 1978. I. t. 6. Köszönöm Horváth Ferencnek, hogy a lelőhely szarmatakorai leletanyagát tanulmányozhattam.

¹⁰ *Párducz Mihály* 1963. 18. III. t. 11. *Párducz Mihály* 1959. 329.

¹¹ *Párducz Mihály* 1963. 19. III. t. 10.

¹² *Párducz Mihály* 1963. 20. IV. t. 8., 5. kép 1.

¹³ MFM Rég. Ad.: 379—76.

¹⁴ *Párducz Mihály—Korek József* 1946—1948. 298. LXVII. t. 6. *Párducz Mihály* 1959. 395.

¹⁵ *Párducz Mihály—Korek József* 1946—1948. XLIV t. 7. A fénykép alapján keresztvasa van.

¹⁶ Sokszor zavaró, hogy ugyanannak a lelőhelynek két elnevezése is szerepel (*Párducz Mihály* 1959., Uő. 1963.). Mi a továbbiakban egységesen a Kenderföldek elnevezést használjuk.

¹⁷ *Párducz Mihály* 1959. 311. IV. t. 2—6.

¹⁸ *Párducz Mihály* 1959. 311. I. t. 4.

További leletek: üveg pohár, vaskés.

Tájolása: D—É.

13. *sír*: bolygatott férfi csontváz jobb combcsontja mellett, hegygel a koponya felé lándzsa feküdt.¹⁹ Teljesen ép, pengéje a köpűnél ívelten kiszélesedő.²⁰

További lelet: edény.

16. *sír*: férfi csontváz mellkasán keresztben, hegyével a koponya felé vaslándzsát találtak.²¹ h: 39,0 cm, köpű h: 15,0 cm.

További leletek: kés, pénz, tál, fibula töredékei.

Tájolása: D—É.

40. *sír*: férfi csontvázának jobb csuklója mellett kettéhajtott rövid vaskardot bontottak ki.²² h: 44,5 cm, sz: 4,5 cm, markolat h: 6,0 cm.

További leletek: tál, Antoninus Pius denár, kovakövek, kés.

Tájolása: D—É.

48. *sír*: bolygatott férfi csontváza. A csontok alatt erősen oxidálódott vaslándzsa feküdt.²³ h: 25 cm, köpű h: kb. 9 cm.

További lelet: pohár.

60. *sír*: bolygatott férfi (?) nagyon rossz megtartású vázának egyedül melléklete egy erősen oxidált vaslándzsa volt.²⁴ h: 36,7 cm, köpű h: 12 cm.

61. *sír*: felnőtt egyén nagyon rossz megtartású, bolygatott csontváza. A sírből erősen oxidált vaslándzsa került elő.²⁵ h: kb. 33 cm, köpű h: 27 cm.

További leletek: vaskorong, vasveret, ezüst csat, pasztyagöngy töredékei, vaskés (?) töredékei.

70. *sír*: felnőtt egyén bolygatott csontváza, egyedüli melléklete egy vaslándzsa volt.²⁶ h: 32,5 cm, köpű h: 16 cm.

74. *sír*: felnőtt egyén bolygatott csontváza. A csontok alatt egy erősen oxidálódott vaslándzsát leltek.²⁷ h: kb. 25 cm, köpű h: 9 cm.

További leletek: edénytöredék.

75. *sír*: felnőtt egyén nagyon rossz megtartású, bolygatott csontváza. A csontok alatt egy kisméretű lándzsát találtak.²⁸

További leletei: 3 db edénytöredék, két végén visszahajlított koporsókapocs, vas-töredék.

108. *sír*: felnőtt férfi háton fekvő csontváza. A jobb combcsont mellett vaslándzsa feküdt.²⁹ h: 28 cm, köpű h: 14 cm.

114. *sír*: felnőtt férfi (?) háton fekvő, rossz megtartású csontváza. A jobb comb-

¹⁹ A sír leírásában „ülő” férfi csontváz szerepel. Ma már tudjuk, hogy az ülő, guggoló és álló csontvázak különböző mértékben bolygatott temetkezéseket jelentenek. Ilyen esetekben a sír állapotát bolygatottnak írtuk le. Természetesen az ilyen értelemben bolygatottnak talált sírokban sem vehettük a fegyvereket in situ helyzetben levőknek.

²⁰ Párducz Mihály 1959. 311. XVII. t. 2.

²¹ Párducz Mihály 1959. 311. XIX. t. 1.

²² Párducz Mihály 1959. 313. I. t. 1.

²³ Párducz Mihály 1959. 314. XIX. t. 4. A leírásban „ülő” férfi csontváz szerepel.

²⁴ Párducz Mihály 1959. 315. XIX. t. 5. A leírásban „ülő” vagy „guggoló” férfi csontváz szerepel.

²⁵ Párducz Mihály 1959. 315. XIX. t. 2. A leírásban „talán guggoló” férfi csontváz szerepel.

²⁶ Párducz Mihály 1959. 315. XIX. t. 3. A leírásban „ülő” csontváz található.

²⁷ Párducz Mihály 1959. 315. I. t. 5. A leírásban „talán ülő” szerepel.

²⁸ Párducz Mihály 1959. 315. XIII. t. 10. A leírásban „ülő” csontváz-leírás szerepel.

²⁹ Párducz Mihály 1959. 316. I. t. 7.

csont mellett, hegyével a lábak felé lándzsahegyet bontottak ki.³⁰ h: 32 cm, köpű h: 16 cm.

Tájolása: D—É.

123. *sír*: csatornával átvágott felnőtt férfi (?) csontváza. Nagyjából a mellkas közepén egy rombikus vas nyílhegy (?) feküdt.³¹ h: 2,6 cm.

A koponya alatt nagyon rossz megtartású vas lándzsát leltek. h: 35,5 cm, penge h: 18,5 cm.

Egyéb leletek: vastöredék.

Tájolása: D—É (5 fokkal K-re).

128. *sír*: rossz megtartású férficsontváz, fej körüli része bolygatott volt. A lábak tájékaról összesen 4 db háromélű vas nyílhegy került elő.³²

Egyéb leletek: ezüst karika, koporsókapcsok.

Tájolása: D—É (15 fokkal K-nek)

135. *sír*: a bolygatott férficsontváz bal vállánál egy vaslándzsa töredékét bontották ki.³³

További leletek: koporsókapcsok, ezüst denár, edénytöredék.

Tájolása: D—É (5 fokkal Ny-nak).

136. *sír*: bolygatott férficsontváz bal combjánál eredeti helyzetben töredékes rövid vaskard feküdt.³⁴ h: 43,5 cm, sz: 5,3 cm, markolat h: 5,2 cm.

Egyéb leletek: borostyángyöngy, vaskorong, vasár töredéke, vascsat, ezüst denár, koporsókapocs töredéke, vastöredék, csigaház.

Tájolása: D—É (7 fokkal Ny felé)

137. *sír*: bolygatott férficsontváz jobb lábsontjai előtt jó megtartású lándzsa feküdt.³⁵

Egyéb leletek: ezüst csat.

Szórványok: a temető területéről 4 db lándzsa került elő.

Méreteik: 1. h: 33 cm, köpű h: 14,5 cm

2. h: 26 cm, köpű h: 16,5 cm

3. h: 34 cm, köpű h: 10 cm

4. h: 22,5 cm, köpű h: 10 cm.³⁶

10. *Csongrád—Vendelhalom, 21. sír*: a feldúlt sír leletei között lándzsa is szerepel.³⁷ h: 40 cm, köpű h: 21 cm, sz: 4,7 sz, köpű Ø: 3,8 cm.

További leletek: római denár, töredékes kések, bronz lemez, két végén behajlított koporsókapocs.

11. *Csongrád, Werbőczy utca (Piroskaváros): 6. sír*: a bolygatott férficsontváz két ágyéki csigolyája közé szorulva háromélű nyílhegyet leltek., (h: 6,5 cm.)

a lábak végénél erősen oxidált, haránt állásban lelt vaslándzsa hegye.³⁸ h: 33 cm, köpű h: 11 cm, sz: 5,0 cm.

Egyéb leletek: ezüst denár, vasszög, bronz karika, vasfibula (?) töredéke, vastőr, (Megjegyezzük, hogy méretei alapján inkább hosszú késnek tartható.), kés. 2 db vascsat, edény.

Tájolása: DK—ÉNy.

³⁰ Párducz Mihály 1959. 317. XVII. t. 5.

³¹ Párducz Mihály 1963. 48. VII. t. 7.

³² Párducz Mihály 1963. 50. IX. t. 2.—5.

³³ Párducz Mihály 1963. 51. XI. t. 2.

³⁴ Párducz Mihály 1963. 52. XI. t. 1.

³⁵ Párducz Mihály 1963. 52. XI. t. 4.

³⁶ Párducz Mihály 1959. 317. XVII. t. 1., 3—4., II. t. 6.

³⁷ Párducz Mihály 1950. 26. LXXX. t. 9. (21. lh.)

³⁸ Párducz Mihály 1936. 54. XLI. t. 1., Párducz Mihály 1959. 395.

9. *sír*: a munkások által feljesen feldúlt *sír*. Állítólag innen került elő egy erősen oxidált lándzsahegy, h: 31 cm, éle h: 20 cm.

Ugyaninnen való egy nagyon töredékes pajzsdudor is.³⁹

12. *Dunaharaszti, 1. sír*: bolygatott *sírban* erősen oxidált vasszekerce került elő.⁴⁰ éle h: 12 cm.

Egyéb lelet: oldalt lehajlított lábú fibula.

Tájolása: DK—ÉNy.

Szórvány: a temető területéről töredékes vas lándzsa, h: 12,5 cm, köpű h: 6,5 cm.

13. *Endrőd—Kocsorhegy*:

20. *sír*: egyetlen lelete egy kétélű kard volt. A csontok teljesen elporladtak, a *sírt* még gép is bolygatta.⁴¹ h: kb. 75 cm (a kard hegye hiányzott).

Tájolása: D—É

39. *sír*: bolygatott férfsír, a jobb váll magasságában vaslándzsa feküdt.⁴² h: kb. 30 cm, nyél h: 15 cm.

Tájolása: D—É.

14. *Jászberény—Szőlődűlő, 4. sír*: egyetlen lelete egy rövid kard volt.⁴³ h: 49,2 cm, penge h: 38,3 cm.

15. *Kecskemét—Méntelek, 1. sír*: bolygatatlan férfcsontváz, a bal karcsontjára fektetve kétélű vaskard volt.⁴⁴ h: 80 cm, sz: 5,0 cm.

További leletek: aláhajlított lábú fibula, 2 db kiszélesedő végű karperec.

Tájolása: D—É

16. *Kisterenye*: a szórványként előkerült hunkori leletek között szerepel egy lándzsa is.⁴⁵ h: 25 cm, sz: 2,7 cm.

17. *Lökösháza*: nem hiteles módon feltárt *sírból* kétélű vaskard ismeretes. A markolat hiányzik.⁴⁶ h: 62,5 cm, sz: 4,5 cm.

További leletei: bronz fibula, edény (?)

18. *Kunszentmárton—Habrányi telep, 8. sír*: közelebről meghatározatlan helyszínről törkés került elő.⁴⁷ H: 23 cm.

19. *Madaras—Halmok, 262. sír*: a hátonfekvő férfcsontváz bal válla mellett nehéz kétélű kard volt elhelyezve. A férfi koporsóban nyugodott, lábánál edény volt. A temetőben feltártak még egy másik kardos *sírt* is.⁴⁸

Tájolása: DNY—ÉK.

20. *Maroslele (Püspöklele)—Soós Sándor 95. sz. telke*: sírokból származó kétélű rövid vaskardok, sajnos nem hiteles körülmények közül.⁴⁹

1. h: 49,0 cm, sz: 5,5 cm, nyíl h: 7,0 cm.

2. h: 62,0 cm, sz: 6 cm, markolat h: 8,5 cm.

³⁹ Párducz Mihály 1936. 53—54. XLI. t. 7.

⁴⁰ Párducz Mihály 1950. 28. LXXXVI. t. 1., Párducz Mihály 1959. 322—323.

⁴¹ Juhász Irén 1978. 92—93. 7. kép

⁴² Juhász Irén 1978. 12. kép

⁴³ Párducz Mihály 1959. 318. XXII. t. 1.

⁴⁴ Szabó Kálmán 1939. 100. I. t. 1.

⁴⁵ Dornay Béla 1936. 6. kép, Párducz Mihály 1959. 396.

⁴⁶ Párducz Mihály 1941. 115. XXVIII. t. 4., Párducz Mihály 1950. 48.

⁴⁷ Párducz Mihály 1959. 369.

⁴⁸ Kőhegyi Mihály 1971. 215. 3. kép

⁴⁹ Párducz Mihály 1941. 115., első közlése: Tömörkény István 1908. 268—270. Párducz Mihály 1959. 320.

21. *Mátételek*: 1904-ből származó nem hiteles körülmények között előkerült sírlelet. A kisméretű lándzsa a váz vállcsontján került elő.⁵⁰ h: 20 cm, penge h: 12 cm, sz: 2,4 cm.

További leletek: nyakperec, edény, Párducz Mihály a sír anyagával együtt közöl még egy kolompot is. Ez a tárgy azonban az eredeti sírleírásban nem szerepel.⁵¹

22. *Mórahalom, 12. sír*: a csontváz mellett az ásató 80 cm hosszú rozsdafoltot észlelt.⁵²

Egyéb leletek: vastag edénytöredékek.

Tájolása: K—Ny.

23. *Törökkanizsa (Novi Knezevac), 6. sír*: erősen bolygatott, kétélű vaskard töredékei.⁵³ sz: 3,5 cm.

További leletek: 2 db bronz csat, szíjvég, edénytöredék.

24. *Sándorfalva—Eperjes*:

1. *sír*: erősen bolygatott férfi sírból mindkét végén törött hosszú kés került elő.⁵⁴ h: 16 cm; sz: 2,5—7,7 cm.

Az összedobált csontok között kétélű hosszú kard került elő, eredetileg a halott bal vállához helyezték.⁵⁵ h: kb. 70 cm.

További leletek: vaskések, fibulák, csatok, övveretek, üvegpohár, pénz.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 150—330°.

Koporsós, körülárkolt-halmos temetkezés.

3. *sír*: részlegesen bolygatott férfi sírjából, a bal vállhoz helyezett lándzsa vas hegye, eredeti helyzetben. Köpűje nyújtott kúp alakú, a penge alsó harmadában szélesedő, hegye hiányzik.⁵⁶ h: 26,8 cm, köpű h: 8,2 cm, Ø: 2,0 cm, penge sz: 4,0 cm. További leletek: fibula, kő, csatok, sasszeg, vastárgy, pénz.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 154—384°.

Koporsós, körülárkolt-halmos temetkezés.

5. *sír*: részlegesen bolygatott férfisírban bal vállhoz helyezett kétélű hosszú kard került elő, vas koptatóval erősített fa tokban.⁵⁷ h: 87, cm, sz: 2,5 cm.

További leletek: övveretek, csatok, vaskés, üvegpohár.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 157—387°.

7. *sír*: bolygatott férfisírban a bal vállhoz helyezett vaslándzsát találtak — eredeti helyzetben. Alsó harmadában kiszélesedő pengéjű, két oldalán erős borda, köpüs.⁵⁸ h: 29,3 cm, köpű h: 8,3 cm, Ø: 2,0 cm. Sz: 3,9 cm.

A jobb combcsont külső oldalánál hosszú, keskeny pengéjű vaskés feküdt.⁵⁹ h: 28,4 cm, sz: 1,8 cm.

További leletek: csatok, kés, koporsókapcsok.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 155—355°.

Koporsós temetkezés.

25. *Szarvas—Hurkás tanya, 2. sír*: a csontváz bal könyökének belső oldalánál kétélű vaskard töredékeit találták. A kard hegye lekerekített, a nyélnyújtvány erős

⁵⁰ Frey Imre 1905. 259—260. 7. ábra

⁵¹ Párducz Mihály 1950. CIV t. 5.

⁵² Párducz Mihály 1950. 22.

⁵³ Párducz Mihály 1957. XXI. t. 5—6.

⁵⁴ Vörös Gabriella 1984. 133. II. t. 9.

⁵⁵ Vörös Gabriella 1984. 133.

⁵⁶ Vörös Gabriella 1984. 138. III. t. 9.

⁵⁷ Vörös Gabriella 1984. 142. VI. t. 3—3/a

⁵⁸ Vörös Gabriella 1984. 146. IX. t. 1.

⁵⁹ Vörös Gabriella 1984. 146. IX. t. 2.

vállasodással megy át a pengébe.⁶⁰ Egyéb leletek: füles gomb (bronz), bronz érem. Tájolása: D—É.

26. *Szeged-Algyő—Gonda Antal földje, 2. sír*: teljesen elporladt csontváz bal keze tövénél lándzsa feküdt.⁶¹

További leletek: vascsat, kés, edény.

Tájolása: D—É.

27. *Szeged-Kiskundorozsma—Kenyérváró halom*: szórványos leletegyüttesben szereplő korong alakú, egyik oldalán kúpos, a másikon enyhén domború, kard marcolathoz tartozó borostyán gomb.⁶² Ø: 3,6 cm, m: 2,3 cm.

28. *Szeged-Óthalom, 24. sír*: rozsdás vas lándzsacsúcs két darabba törve.⁶³ További lelet: edény.

29. *Szeged-Szőreg, homokbánya, 39. sír*: bolygatott sírból származó bronz kardhüvelyvég veret.⁶⁴ h: 7,7 cm, sz: 5,8 cm.

További leletek: csatok, szíjvégek, koporsókapcsok, edény töredéke.

Tájolása: DNy—210°

Koporsós temetkezés.

30. *Szeged-Szőreg—Téglagyár*: 1899-ben, kútásás közben sírt találtak. A leletek — köztük kétélű vaskard fatok maradványaival — ajándékként kerültek be a múzeumba.⁶⁵ h: 70—80 cm, sz: 4 cm.

További leletek: tál, karika, kagyló bronz karikával, hordó alakú mészkögyöngy.

Tájolása: a találók elmondása szerint Ny—K.

31. *Szeged-Tápé—Malajdok A*:

8. sír: férfi csontváza, a bal vállánál rövid kard, vagy tör.⁶⁶ h: 30,5 cm.

További leletek: bronz karika, bronz csat, vasfibula, kés, denár, vastöredék.

Tájolása: DK—ÉNy.

18. sír: a jobb combcsont külső oldalánál hosszú egyenes kés feküdt.⁶⁷ h: 25,2 cm.

További leletek: vascsat, denár.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

21. sír: a feldúlt sírban két vaslándzsát találtak. Az egyik a bal oldalon, a másik a jobb láb külső oldalán helyezkedett el.⁶⁸ h: 14, cm, 26 cm. köpű Ø: 2 cm.

További leletek: állatcsontok, borostyángyöngy.

Tájolása: D—É.

22. sír: férfi csontvázának gerincoszlopa végénél keresztben hosszú kést találtak. Nyélnyújtványán szeg volt átütve.⁶⁹ h: 23 cm.

További leletek: tál, bronz csat, lyukasztóvas, vascsat.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

⁶⁰ Párducz Mihály 1931. 111.

⁶¹ Párducz Mihály 1931. 90.

⁶² Vörös Gabriella 1986. 12. I. t. 1. 2. kép 1.

⁶³ Varázséji Gusztáv 1881. 323—336., Tömörkény István 1905. 254., Párducz Mihály 1931. 100., Párducz Mihály 1950. 173., Párducz Mihály 1959. 323.

⁶⁴ Vörös Gabriella 1986/a. 18—19. I. t. 1.

⁶⁵ Reizner János 1903. 46., Párducz 1959. 323.

⁶⁶ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 292. LII. t. 48.

⁶⁷ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 292. LXII. t. 1.

⁶⁸ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 294. LXI. t. 1.

⁶⁹ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 294. LXII. t. 18.

23. sír: férfi csontvázának bal válla felett köpűjével É-nak egy lándzsahegyet leltek.⁷⁰ h: 34 cm, sz: 4,5 cm, köpű Ø: 2,5 cm.
További leletek: pénz, bronz csat, kés, vasár, koporsókapcsok, edénytöredék.
Tájolása: DDK—ÉÉNy.

32. sír: férficsontváz bal medencéje végén keresztben hosszú vaskést találtak.⁷¹
h: 19,5 cm.

További leletek: tál, 2 db bronz csat, denár, kovakövek, fibula.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

33. sír: férficsontváz bal combcsontja belső oldalánál vaskés, a lábszárcsont mellett köpűjével D-nek fordított vaslándzsa feküdt.⁷² Kés h: 19,5 cm., lándzsa h: 34 cm, sz: 4 cm, h: 11 cm, Ø: 2,5 cm.

További leletek: vascsat, kovakövek, csiholó, fibula, kés.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

40. sír: férficsontváz mellett vaslándzsát találtak.⁷³ További leletek: vasfibula, 2 db vascsat, ezüst csat, kovakő, edény, két vaskés töredékei.

Tájolása: D—É.

43. sír: a jobb kéznél vaslándzsa töredékei, és egy 34 cm-es hosszú vaskés.⁷⁴
További leletek: csontfésű, bronzcsat, vascsat, fibula, ezüst denár, koporsókapcsok.

Tájolása: D—É.

Szórványok: kétélű kardok:

1. h 100 cm, sz: 6,3 cm.

2. h: 85, cm, sz: 5,0 cm, markolat h: 11,5 cm. lándzsák:

1. h: 37 cm,

2. h: 25,7 cm,

3. h: 29 cm.⁷⁵

32. Szeged-Tápé—Malajdok B, 5. sír: bolygatott férficsontváz bal oldalán kétélű vaskard feküdt.⁷⁶ h: 94,5 cm, sz: 6,2 cm.

További leletek: kés, denár, bronz lemez, koporsókapcsok.

Tájolása: D—É.

33. Szentés-Berekhát (Pataki Szilveszter földje), 4. sír: ismeretlen helyzetű vaslándzsa.⁷⁷ h: 36 cm, köpű h: 12 cm.

További lelet: ezüst denár.

34. Szentés—Kaján, 7. sír: a fej közelében töredékes vaslándzsa került elő.⁷⁸
További leletek: vaskés, kovadarab.

Tájolása: D—É.

35. Szentés, Rákóczi utca, 2. sír: férficsontváz bal oldalán a koponya mellett köpűjével felfelé vaslándzsa feküdt.⁷⁹

További leletek: kés, vasfibula, vascsat, tál, 5 db későrómai pénz, másik vascsat.
Tájolása: D—É.

⁷⁰ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 294. LXI. t. 3—4.

⁷¹ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 295. LVI. t. 1.

⁷² Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 295. LXII. t. 17., LXI. t. 5—6.

⁷³ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 296. LXI. t. 8—11., LXII. t. 19—20. A leírásból hiányzik a méret.

⁷⁴ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 295. LXI. t. 7. A lándzsa mérete hiányzik.

⁷⁵ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. LXVI. t. 1—2., 4—6.

⁷⁶ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 297. LXIV. t. 8.

⁷⁷ Párducz Mihály 1931. 104., Párducz Mihály 1959. 396.

⁷⁸ Párducz Mihály 1950. 21. LXVI. t. 18.

⁷⁹ Párducz Mihály 1950. 24. LVXXXIII. t. 11.

LELŐHELY	SÍRSZÁM	TEMETKEZÉSI RITUS				FEGYVEREK							AZ ÖV ÉS TATOZÉKAI							ÉKSZEREK					
		TÁJOLÁS	A SÍR ÁLLAPOTA			LÁNDZSA	KARD			NYIL	KERÁMIA	ÜVEG	CSAT	KARIKA	SZÍJVÉG	VERET	PÉNZ	KÉS	AR	TÚZKÉSZÉG	FIBULA	GYÖNGY	KARPEREC	TORQUS	EGYÉB
			KOPORSÓ	BOLYGATATLAN	BOLYGATOTT		NEM JELZETT	HOSSZÚ	RÖVID																
1.	13.	DK	●	●		●	●								●	●			●						
2.	4.								●	●							●							●	
3.	2.	ÉK	□							●														●	
4.	SZÖRV.																								
5.	2G																								
6.	3.	DDK			●		●								●					●				●	
"	4.	DDK			●		●			●					●					●				●	
7.	SÍR	D			●		●																		
8.	SZÖRV.							●																	
9.	4.	D			●		●							●		●				●				●	
"	5.	D			●		●				●					●									
"	13.				●		●																		
"	16.	D					●				●				●					●					
"	40.	D						●			●				●					●					
"	48.				●		●				●														
"	60.				●		●																		
"	61.				●		●					●				●					●			●	
"	70.				●		●																		
"	74.				●		●				●														
"	75.		●		●		●				●													●	
"	108.			●			●																		
"	114.	D		●			●																	●	
"	123.	DK			●		●				●													●	
"	128.	DK	●		●		●				●		●												
"	135.	DNY	●		●		●				●				●						●			●	
"	136.	DNY	●		●		●				●				●		●				●			●	
"	137.				●		●							●											
"	SZÖRV.																								
10.	21.		●		●		●								●	●								●	
11.	6.	DK		●			●				●		●		●		●				●			●	
"	9.				●		●				●										●			●	
12.	1.	DK			●		●																		
"	SZÖRV.																								
13.	20.	D			●		●																		
"	39.	D			●		●																		
14.	4.				●		●															●			
15.	1.	D		●			●														●		●		
16.	SZÖRV.																								
17.	SÍR						●				●										●				
18.	8.																								
19.	269	DNY	●	●			●				●														
"	SÍR						●																		
20.	SÍR																							●	
21.	SÍR						●				●														
22.	12.						●				●														
23.	6.						●				●			●											
24.	1.	DDK			●		●				●		●		●		●				●			●	
"	3.	DDK			●		●				●		●		●		●				●			●	
"	5.	DDK			●		●				●		●		●		●				●			●	
"	7.	DDK	●		●		●				●		●		●		●				●			●	
25.	2.	D					●								●									●	
26.	2.	D					●				●						●								
27.	SZÖRV.																								
28.	24.						●				●														
29.	39.		●		●		●				●		●												
30.	SÍR	NY	□				●				●		●											●	
31.	8.	DK									●		●		●		●				●			●	
"	18.	DDK									●		●		●		●							●	
"	21.	D			●		●								●						●			●	
"	22.	DDK									●		●		●		●							●	
"	23.	DDK	●	●			●				●		●		●		●							●	
"	32.	DDK			●		●				●		●		●		●							●	
"	33.	DDK			●		●				●		●		●		●							●	
"	40.	D			●		●				●		●		●		●							●	
"	43.	D	●	●			●				●		●		●		●							●	
"	SZÖRV.																								
32.	5.	D	●		●		●								●		●							●	
33.	4.						●								●									●	
34.	7.	D					●								●									●	
35.	2.	D					●				●				●		●							●	
36.	SÍR	É	□	●			●				●		●		●		●							●	
37.	SÍR	NY	□				●				●		●											●	
38.	1.H.				●		●																		
39.	SÍR	D					●				●													●	
40.	2.	D					●				●													●	
41.	SÍR						●				●													●	

1. kép. A fegyveres lelőhelyek adatainak táblázata

36. *Szirmabesenyő*: bolygatatlan férficsontváz bal medencéjéhez helyezve két-élű, keresztvással ellátott kard került elő. A kardon 50 cm hosszú másik rövid kard feküdt.⁸⁰

Nagy kard h: 98 cm.

További leletek: edény, 3 db csat, állatcsont, a kardhoz borostyángomb és koptató is tartozott.

Tájolása: É—D.

37. *Tiszalök—Rázompusztá-Rázom major*: egy sírból rövid vaslándzsa és pajzsdudor töredéke került elő.⁸¹ További leletek: kiöntőcsöves korsó, egyoldalas csontfésű sárkány-motívummal.

Tájolása: arccal kelettel szemben. (?)

38. *Vajszka (Vajzka) 1. halom*: erősen bolygatott sírból nagyon rossz állapotú vaslándzsa került elő.⁸²

39. *Vöröstemplomtanya*: egy sírban a csontváz mellett 20 cm-es vaslándzsa került elő.⁸³

További leletek: korsócska, a fejnél kb. 250 db gyöngy.

Tájolása: D—É.

40. *Újverbász (Vrbas), 2. sír*: nagyon rossz állapotú vaslándzsa került elő a sírból.⁸⁴

További lelet: edény.

Tájolása: D—É.

41. *Újszentiván—Huhn Miklós telke*: kétélű vaskard, hegye és markolata hiányzik. Biztosan sírból került elő, de a leletkörülményeiről semmit sem tudunk.⁸⁵
H: 53 cm.

További leletek: bögre, bronz csengő, kalcedonyöngy, bronz fibula.

A felgyűjtött adatok jellege és összevetésük (1. kép)

A 41 lelőhelyről 78 adatot gyűjtöttünk össze, ami valamivel több fegyvert jelent, mert néhány esetben egy síron belül többet is találtak. A fegyverek döntő többsége temetőből került elő, sírból, vagy szórványként. Egyetlen biztosan telepről származó lándzsahegy töredékünk Csengele—Bogárhátról (5. lh.) ismeretes. A legtöbb esetben az adatok némelyike hiányzik, vagy hiányos. A fegyvereket nem vettük kézbe, nem eredetiben, hanem publikációk alapján vizsgáltuk. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a tárgyak kivétel nélkül vasból készültek, többnyire évtizedekkel korábbi ásatásokból származnak, s így állapotuk a publikációk megjelenése óta is nagyon sokat romolhatott.

⁸⁰ J. Werner 1956. 42. tábla 1—8., Megay Géza 1952. 132—134., Párducz Mihály 1959. 396.

⁸¹ Párducz Mihály 1959. 330. XXIII. t. 1., 2a—b.

⁸² Cziráky Gyula 1905. 63.

⁸³ Párducz Mihály 1931. 81.

⁸⁴ Párducz Mihály 1950. 39. CIX. t. 8.

⁸⁵ Párducz Mihály 1941. 115. XXX. t. 17., Párducz Mihály 1950. 35.

1. A sírok tájolása

A vizsgálható 69 sírból mindössze 43 esetben közöltek tájolási adatot, de többnyire csak a fő égtájakat jelölték meg. A fejjel délnek, lábbal északnak való irányítás teljesen általános, bár valószínűnek tartjuk, hogy nem pontosan a D—É volt a csontvázak irányítása, hanem valamilyen pontossággal ahhoz álltak legközelebb. Pár foknyi eltérés majd minden esetben valószínűsíthető.⁸⁶ Pontosabb adatnak számít, ha a főirányon belül azt is megadták, melyik égtájhoz esik közelebb a sír tájolása. A leggyakoribb (13 esetben) DDK—ÉÉNy-i, a fejrész Ny-i, kismértékű (5—7°) eltérést a Csongrád-Kenderföldek temető két sírjában figyeltek meg. (9. lh.) Fokokban kifejezhető érték az előbbieken kívül csak a csongrádi temető további kettő, valamint a sándorfalvi 11 sírjáról ismeretes, és ezeknél is általános a DDK-i irányítás, amikor a fejrész néhány foknyira K-nek tér el az É-i iránytól. Az előzőektől teljesen eltérő irányítással csak négy esetben találkozhatunk. Közülük kettő nagyon régi feltárásból származik, egyikük nem is tekinthető hitelesnek (30. lh.), a másik leletanyaga pedig nem teszi lehetővé, hogy egyértelműen etnikumhoz kössük. (3. lh.).⁸⁷ A harmadiknak ugyan van egzakt égtáj hivatkozása, de nem tudtuk mégsem egyértelműen értelmezni (37. lh.). A szirmabesenyői férfisír pedig az általánoshoz képest éppen ellentett, É—D irányítású volt (36. lh.).⁸⁸

2. A csontvázak helyzete, állapota

A szűkszavú leírások alapján sokszor nehéz volt eldöntenünk, hogy a sírok bolygatatlanok voltak-e. A legtöbb leírás a leletek tételszerű felsorolására szorítkozott. Elgondolkodtató, hogy a sírok között mindössze 12 olyat találtunk, ami biztosan bolygatatlan volt, és a különböző szempontú összehasonlításoknál hiteles adatsort jelenthetett. A bolygatottnak meghatározott sírok esetében (30 adat) sokszor hiányzik a rablás helyének és mértékének leírása. Csupán egy esetben talákoztunk „elporlott” vázzal, többször a szerző utalt arra, hogy rossz volt a csontok megtartása. Mai tudásunk szerint egyértelmű, hogy az „ülő”, a „guggoló”, és „álló” csontvázak nem egy különleges rítusra, hanem sírrablásra utalnak.⁸⁹ A csontok ugyanis azért kerültek elő a sírból különböző magasságokból, mert a rablás után a lassan visszatemető föld rétegesen takarta vissza. Párducz Mihálynak a hunkori leleteinket összegyűjtő, ma is alapvető nagy munkájában éppen ez a „rítus” képezte az anyaggyűjtés egyik fő szempontját.⁹⁰ Szemléletváltozása e kérdésben is jól követhető a korszak kulcstemetőjéről írott (Csongrád-Kenderföldek) feldolgozásait követve. Míg az 1959. évi munkájában alig találkoztunk bolygatott sírokkal, addig a temető

⁸⁶ Erre a legjobb bizonyíték, ha összehasonlítjuk a Csongrád—Kenderföldek temető két publikációjában a tájolási adatokat. (Párducz Mihály 1959., 1963.)

⁸⁷ Párducz Mihály a szarmata lelőhelyek közé sorolta, ezért szerepel anyaggyűjtésünkben (1931. 86).

⁸⁸ Ellentett irányítású szarmata sírral a Csanytelek—újhalastói temetőben is találkoztunk. (Galántha Márta ásatása)

⁸⁹ Az avar fülkés sírokkal kapcsolatban mi magunk is találkoztunk — a leletbejelentők elmondásában — ezzel a kifejezéssel. Néha valóban megfigyelhető, hogy a koporsós temetkezésnél az avar sírokban a csontvázak lábai guggoló vagy ülő helyzetben vannak. Párducz Mihály anyaggyűjtésében az adatok nagyobb része igen régi feltárásokból származik, illetve a leletbejelentők elmondása alapján szerepel a leírásokban.

⁹⁰ Párducz Mihály 1959.

további, modern módszerekkel feltárt, jól dokumentált temetkezéseinek 1963-ban megjelent leírásaiban annál többször fordulnak elő ilyenek.⁹¹

A koporsóban való temetkezés szokása a kapcsok száma alapján nem tekinthető gyakorinak: 4 lelőhelyen „S” alakú, 8 sírban pedig két végén visszahajtott típusú fordult elő. A sándorfalvi ásatás alapján azonban valószínűnek tartjuk, hogy a koporsós temetkezések kapocs nélküli változatai más lelőhelyeken is előfordulhattak, csupán a régi feltárások során vagy nem figyelték meg, vagy nem írták le ezeket a jelenségeket. Valószínű, hogy a fatörzsből kivájt féltéknoket faékekkel vagy faszegecsekkel rögzítették egymáshoz.

3. Fegyvertípusok

A szarmaták fegyverzetéről, hadművészetéről három forráscsoportot vall számunkra: a római történetírók, a korabeli ábrázolások,⁹² és természetesen a régészeti leletek. Itt és most csak a legutóbbival foglalkozunk, bár nagyon fontosnak tartanánk a három csoport összevetését is.

Az alföldi szarmaták megjelenésüktől eltűnésükig lovas népként szerepelnek a különböző római forrásokban. A régész viszont a lovaikat szinte kizárólagosan csak a telepeiken találja meg. Az eddig feldolgozott kevés és többségében csak kis kiterjedésű teleprészletből is kiderült, hogy más-más lófajtákat tenyésztettek. A gödrök anyagában megtalálhatók a forrásokból ismerős kis méretű, a harcban kitartó, igénytelen fajták is. Csontanyaguk azt bizonyítja, hogy elsősorban hátasoknak használták őket, de természetesen el is fogyaszthatták a lovakat.⁹³

A szarmata férfisírokban egészen a 4. század végéig csak elvéve találunk fegyvereket. Ekkor jelennek meg jelentősebb számban a korábbi időszakra vonatkozó forrásokból ismerős fegyvertípusok: gyakorta a lándzsa, a különféle típusú kardok, ritkábban a nyilak és a pajzsok. Társadalomtörténeti szempontból nagyon fontos lenne a fegyveres férfisírok temetői belüli helyzetét és előfordulásuk gyakoriságának arányát elemezni, de erre csak nagyon kevés lehetőségünk van, egy megalapozott statisztika készítéséhez nem elegendő. A korszaknak két teljesen feltárt temetője ismeretes, az egyik a csupán 11 síros sándorfalvi (24. lh.), a másik a jelenleg feldolgozás alatt álló madarasi (19. lh.). Az eddig közölt legnagyobb temető a Csongrád-Kenderfődek, ahol a feltárt sírok száma 138 (9. lh.). Itt 18 temetkezésben találtak fegyvert: ebből 14 lándzsa, 2 rövid kard és 3 nyílhegy volt. A kis méretarányú temetőterképen nehezen tudtuk a fegyveres sírok helyét azonosítani, elhelyezkedésükben semmilyen rendszert, vagy szabályosságot nem fedeztünk fel.⁹⁴ A Szeged-Tápé-malajdoki (A, B) temetők hatvannégy sírja közül ötben volt lándzsa, egyikben pedig kard (31—32. lh.). A temetőterképen sajnos nem szerepel minden sír, a leegyszerűsített sémán viszont mind az öt lándzsás temetkezés fellelhető, de helyzetükből semmilyen törvény-

⁹¹ A teljességhez tartozik, hogy Párducz Mihály még az 1963. évi munkájában is feltételez, pl. ülő csontvázat, holott a közölt sírrajz alapján teljesen egyértelmű, hogy a sírt erősen kirabolták. Az 1968-ban megjelent munkájában is korhatározónak vallja az ülő, guggoló és álló rítus előfordulását. (1968. 29.)

⁹² A szarmatákra vonatkozó római forrásokról Alföldi András írt legrészletesebben. (1942. 172—179.) Gyakorlatilag a különböző források kritikai összevetése a mai napig nem történt meg, azok híradásait a régészeti leletek értékelésénél mindig igyekeznek felhasználni a kutatók.

⁹³ A szarmaták lovairól a csontleletek alapján: Bökönyi Sándor 1976. 72., Vaday Andrea — Vörös István 1980. 124—125. A szarmata sírokban előforduló lőszerszámokra legutóbb H. Vaday Andrea (1986) hívta fel a figyelmet.

⁹⁴ Párducz Mihály 1959. 353.

szerűséget nem tudtunk levonni.⁹⁵ A sándorfalvi temető a fegyveres temetkezések magas részarányával tűnik ki, ugyanis itt minden felnőtt férfi sírjában találtunk fegyvert: kettőben kardot, kettőben lándzsát. (24. lh.). A temető szerkezetét vizsgálva nagyszerűen kimutatható, hogy az egyik szárnyába csak a férfiakat, a másikba csak a nőket temették. Ez elsősorban a körárkos sírokra érvényes, de ha a melléklet nélküli 9. gyermeksírról feltételezzük, hogy leány volt, a körárkosokban felfedezett törvényszerűséget a körárkon kívüliekre is kiterjeszthetjük. Vélemünket igazolja, hogy a két fiúgyermeket a férfiak oldalára, az egyik körárkos-halmos lándzsás férfi sírja mellé temették. A fiúgyermek sírjaiban nem találtunk fegyvereket — más temetőkben sem —, ami azt látszik bizonyítani, hogy a szarmaták társadalmában a fegyver viselése az életkorhoz volt kötve. A többi lelőhelyen a fegyveres sírok vagy egyedül, vagy csak kisebb temetőrészletek tagjaként kerültek elő, legtöbbjük bolygatott volt, vagy nem volt hitelesen feltárva.

A fegyvertípusok mindegyike a korszak általánosan ismert darabja. A lándzsákból összesen 53 példányt vizsgálhatunk. Sírbeli helyzetük csak ritkán ismeretes, főként a gyakori bolygatások miatt. Megfigyeléseink szerint az értékelhető síroknál leginkább a váll vonalában helyezkedtek el (8 sírban), kevesebbszer a lábaknál (6 sír), és csak elvétve a kezeknél (2 sírban). Átlós helyzetű lándzsát két sírban feltételezünk. Az egyikben a mellkason került elő a lándzsacsúcs (9. lh., 16. sír), az alattyaniban pedig a sír egyik fej felőli sarkában (1. lh.). Valószínű, hogy az utóbbi esetben a lándzsát nem a halottra helyezték, hanem a koporsóra. Feltételezésünk szerint ennek oka az lehetett, hogy a hosszúnyelű fegyver nem fért bele a koporsóba, a sírgödörbe is csak átlós helyzetben tudták elhelyezni.⁹⁶ Azokban az esetekben, amikor a medence, illetve a kézfejek környékén kerültek elő a lándzsahegyek, vagy bolygatottak voltak a sírok, vagy pedig sírba helyezésük előtt el kellett hogy törjék a lándzsák hosszú nyelét. Erre az utóbbi lehetőségre — csak feltételelesen — a kardok eltörésének és összehajlításának előfordulásai miatt gondoltunk.⁹⁷ A lándzsahegyek mérete és formája igen különböző, és változó a köpű pengéje hosszának aránya is, ami arra utalhat, hogy a különböző típusoknak más és más volt a szerepük a harcban, illetve használatuk során.⁹⁸

Lelőhelyeinken összesen 25 db kard került elő. Méretük szerint két nagy csoportba sorolhatók: hosszú (kb. 75—100 cm) és rövid kardok (40—60 cm). A hosszú kardok többsége fából készült tokban került a sírba, a farostlenyomatok jól látszanak a kardok pengéjén (1., 17., 24/1., 5., 29., 30., 32. és 36. lh.).

Nagyon kevés olyan példányt ismerünk, melynek tokját valamilyen fémkoptatóval látták el: a szirmabesenyői (36. lh.), a sándorfalvi 5. sír kardjának tokját (24. lh.) és kiemelkedően fontos a szeged-szöregi homokbánya 39. sírjában lelt bronzból készült példány (29. lh.).⁹⁹ Néha az is előfordul, hogy a markolatot külön-

⁹⁵ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 293.

⁹⁶ A lándzsák nyelének hosszához: Várady László 1961. 291.

⁹⁷ A Csongrád-Kenderföldek 40. férfi sírjában találtak kettéhajtott kardot. (Párducz Mihály 1959. I. t. 8.) Tataháza-Határdűlőben feltárt hunkori szarmata sírok közül az egyik férfisírban hosszú vaskard került elő, melyről megállapítható volt, hogy erőszakkal törték el temetéskor. (Kőhegyi Mihály 1962. 44.)

⁹⁸ A legkisebb 16,8 cm (37. lh.), a legnagyobb 40 cm volt (10. lh.). A köpű és penge aránya vonatkozásában két nagy csoportot különíthetünk el: — ahol a teljes hosszuk kb. fele a köpű hossza (6. lh.: 3—4, sír, 9. lh.: 61., 70., 108. és 123. sír, 10—11. lh.). — ahol a köpű jóval rövidebb a pengénél (1. lh., 9. lh.: 5. és 60. sír, 24. lh.: 3. és 7. sír.) A fegyverek részletes tipológiáját H. Vaday Andrea dolgozta ki legutóbb, ezért ezzel itt nem foglalkoztunk (1985, 1987.).

⁹⁹ Vörös Gabriella 1986/a. 24.

bőző anyagból készült gombokkal díszítik, mint például a dorozsmai leletegyüttesünkben (27. lh.).¹⁰⁰ A szirmabesenyői (36. lh.) és a Csongrád-határúti példányok (8. lh.) keresztvasukkal válnak ki a többi hosszú kard közül. Az utóbbi markolata fölött a publikációban még egy félköríves vas zárótag is szerepel, ami véleményünk szerint nem volt a markolatnak része, hanem eredetileg egy zárt karika lehetett, ami a kardnak az övre való függesztését szolgálta. A kardokat a csontvázak bal oldalán, többnyire a vállnál, lecsatolva találták meg (15., 19., 24., 25., és 32. lh.). Két sírban a medence vonalában kerültek elő (1. és 36. lh.), és egyik esetben sem lehetett eldönteni, hogy az övre voltak-e erősítve, vagy lecsatolva helyezték el hordozási helyükre.

A rövid kardok száma a hosszúakéhoz képest elenyészően kevés, mindössze 6 példányt sikerült találnunk. Közülük csak három került elő hiteles körülmények között: a Csongrád-Kenderfőldék temető 136. sírjában a jobb csuklónál (9. lh.). Tipológiailag ide tartoznak a szirmabesenyői, a kétélű karddal együtt előkerült példány, és a maroslelei szórvány rövid kardok is (20. lh.). A Jászberény-Szőlődűlő 4. sírjának egyetlen lelete egy keresztalakú markolatú kard volt (14. lh.). Ez a típus hazai leleteink között rendkívül ritka, szűkebb területünkről csak a Csongrád-Kenderfőldék temető 40. sírjából — a csontváz bal combcsontja mellett kettéhajtva — ismeretes.¹⁰¹

Megfigyeltük, hogy a sírokban gyakran két kés került elő egyszerre. Az egyik egy átlagos méretű, gyakran előforduló, mindennapos használati eszköz, míg a másik jóval hosszabb és szélesebb (19—30 cm). Az utóbbiakat a leírások is különböző elnevezésekkel illetik. A leírások és fényképek alapján mi a hosszú kés elnevezést tartjuk helyesnek, ugyanis a rövid kardnak és törnek két éle van, ezzel szemben az általunk körülhatárolt csoportban mindig csak egy.¹⁰² A rendeltetésüket nehéz meghatározni, de méretük miatt feltétlenül szerepük lehetett a közelharcban is.¹⁰³ Emellett szól, hogy többnyire fegyveres sírokból kerülnek elő.

Íjra utaló nyomokat csak elvétve találunk a sírokban. Nyílhegyek 5 lelőhelyről ismeretesek, egy kivételével háromélűek, tuskések. A Csongrád-Kenderfőldék temető 125. sírjában (9. lh.) egy rombikus nyílhegyet találtak a mellkason, bár hozzá kell tennünk a forma meghatározásához, hogy töredékes darab volt. A nyílhegyek előkerülése, helye és darabszáma a sírokban változó: a bal kéz és jobb könyök mellett 1-1 db, (2. lh.); a bal vállnál és jobb medencénél 2-2 db (9. lh. 3. sír); a lábak tájékáról 4 db (9. lh. 128. sír); a csigolyák közé szorulva 1 db (11. lh.); a mellkas közepén 1 db (9. lh. 123. sír). A nyílhegyek helyzetének vizsgálatakor is feltétlenül tekintetbe kell venni, hogy többnyire bolygatott sírokból valók, tehát az esetek többségében nem az eredeti helyükön tárták fel őket.

A *pajzs* az egyetlen, mely a fegyverek közül a védekező felszereléshez sorolható. Mindössze három olyan darabot ismerünk, melyet középen pajzsdudor erősített. Feltételezzük viszont, hogy többnyire olyan pajzsokat használtak, melyeknek nem volt fémből készült középső része. A rómaiaknál is csak az arcvonalbeli katonák pajzsait erősítette vaslemez, és egy középre helyezett vasdudor.¹⁰³ A Duna—Tisza vidéki szarmatáknál a pajzs használatának maradandó nyomai a korábbi időszakból teljesen ismeretlenek voltak.¹⁰⁴ A források és ábrázolások alapján a védőfegyverzet

¹⁰⁰ Vörös Gabriella 1986. 16. I. t. 1.

¹⁰¹ A keresztmarkolatú rövid kardok eredetével Kulcsár Valéria foglalkozott részletesebben a legújabb szovjet szakirodalomra támaszkodván. (1982. 115—117.)

¹⁰² Vörös Gabriella 1984. 159., Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 303.

¹⁰³ Várady László 1961. 291.

¹⁰⁴ Bóna István az ilyen típusú pajzsdudorok formáját és eredetét széles körű anyaggyűjtésére támaszkodva elemezte. (1961. 198—204.)

fontos része volt a pikkelyes szerkezetű páncél is.¹⁰⁵ A sírok leletei között mindeddig nem sikerült páncélra utaló nyomot találnunk. Valószínű, hogy nem tartozott az általános felszerelési tárgyak közé, és elsősorban csak a vezéreket illette meg.

Táblázatunkra pillantva feltűnő, hogy a fegyveres sírok leletanyaga mennyire egységes. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a nagyarányú sírrablás miatt következtéseink nem minden esetben zavarmentesek.

A leletek legnagyobb csoportja valamilyen módon az övhöz kötődik: vagy azért, mert annak alkotó része volt (csatok, veretek, szíjvégek, karikák), vagy azért, mert az övre voltak felfüggesztve (kések, tűzkésztségek, áruk, pénzek — az utóbbiak persze tarsolyban). A fibulák a ruházat nélkülözhetetlen tartozékai voltak, hiszen a római kereskedelem gyűrülésével a szarmaták maguk is gyártani kényszerültek. A korszakra jellemző az edényeknek a sírok láb felőli végébe helyezése. A 4. század végétől a kerámiaedények mellett (23 sírban) megjelennek az üvegpoharak is (4 sírban). E népes csoportok mellett néhány egyedinek számító tárgytípus is előfordul. Az ékszerek közül a karperecek (15. lh.), a torques (21. lh.) és valamivel gyakrabban gyöngyök. Belőlük a férfisírokban csak egy-egy darab kerül, (9. lh., 61. sír, 136. sír 30. lh., 31. lh., 21. sír, 41. lh.), egyetlen egyben fordult elő, hogy a koponya körül kb. 250 darabot leltek (39. lh.). A ritkább mellékletek közé tartoznak a fésűk (31. lh., 43. sír, 37. lh.), a csipesz (6. lh., 4. sír) és az állatcsontok (31. lh., 36. lh.).

A fegyveres lelőhelyek földrajzi szempontból három, jól elkülönülő csoportot alkotnak. (2. kép). A déli Szeged környékén, a középső Csongrád térségében sűrűsödik, évszázadok óta fontos kereskedelmi- és hadiutak tiszai átkelőhelyeinek közvetlen körzetében. Nagyon lényeges, hogy a Tiszántúl Körös vonalától északra levő területére egyetlen lelőhelyünk sem esik. A harmadik csoportba tartozó 5 lelőhely egymástól nagy távolságra, széles sávban helyezkedik el. Ez a terület a 4. századtól kezdve a gepidák szállásterülete.¹⁰⁶ A gepidák korai időszakának gazdagságát elsősorban nemesasszonyaik ékszerei, viseleti tárgyai reprezentálják. Véleményünk szerint az erre a területre eső lelőhelyeink a gepida közösségek köznépi (férfi) rétegéhez tartoznak.¹⁰⁷ A Tisza—Körös—Maros által határolt terület gepida emlékényaga az 5. század közepe utáni időszakra korhatározható.¹⁰⁸ Valószínű, hogy itteni megjelenésükhöz köthető a legkésőbbi szarmata települések egy részének megszűnte, temetőik felhagyása.

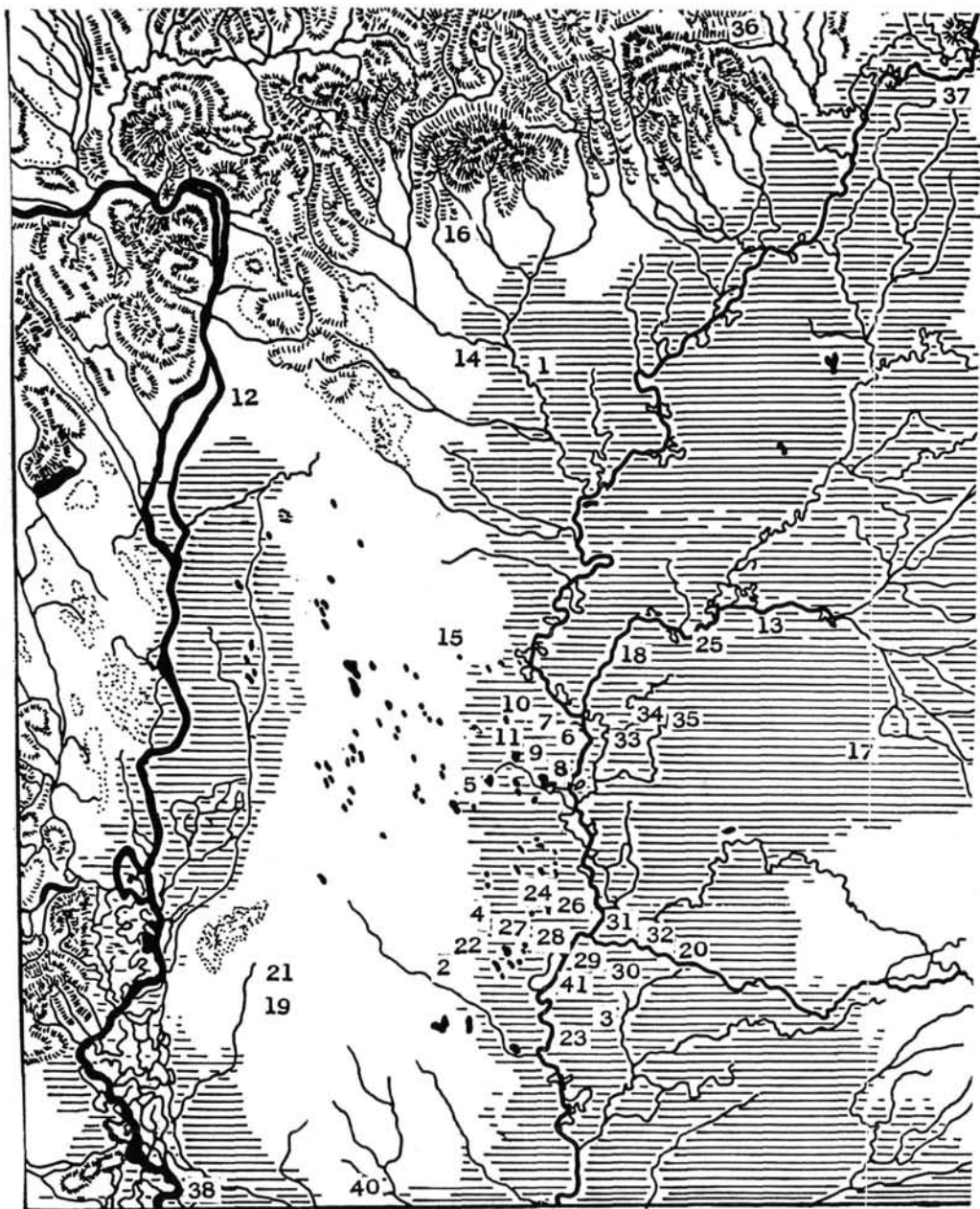
A korai gepida és a Csongrád, illetve Szeged környéki 5. századi lelőhelyek régészeti anyagaiban a hasonló tárgytípusok megjelenése nem egyedi, csak az Alföld területére szűkíthető jelenség. Kapcsolatba hozható a 370-es években meginduló, újabb és újabb hullámokat vető népmozgásokkal, és újabb népcsoportok alföldi betelepülésével. A hasonlóság ugyanakkor sokszínűséget is takar, hiszen a helyi, a korábbi szarmata lelőhelyekről jól ismert tárgytípusok mellett későrómai emlékek éppúgy fellelhetők, mint frissen keletről hozott darabok, vagy az 5. századra általában jellemző, elsősorban a viselethez tartozó, divatos, egész Európában elterjedt ékszerek, a ruházathoz tartozó tárgyak, fegyverek. Az elmondottak miatt érthető, hogy az alföldi, 4. század vége és 5. század közepe közé keltezhető emlékényag etnikai meghatározásában, pontos korhatározásában csak nagyon óvatosan szabad ál-

¹⁰⁵ Traianus oszlop ábrázolásain még a lovak is páncélosan szerepelnek.

¹⁰⁶ *Bóna István* 1974. 25.

¹⁰⁷ *Bóna István* 1986. 66—69. Bóna István legutóbb a Szabolcs-Szatmár megyei korai gepida lelőhelyeket vette számba. Közöttük említi a Tiszalök—rázompusztai temető emlékeit is, I. m. 70.

¹⁰⁸ Lsd. a 2. jegyzetet!

2. kép. A fegyveres lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése

lást foglalni.¹⁰⁹ A korábban ezen a területen ismeretlen temetkezési szokások feltűnése, — melynek legszembetűnőbb komponense a fegyverek sírba helyezése —, új etnikai csoport megjelenését feltételezi. A sándorfalva—eperjesi, a madarasi, a vajszkai, a mátételki és a csongrád—felgyői lelőhelyek esetében teljesen egyértelmű, hogy e fegyveresen temetkező közösség tagjai a szarmata etnikumhoz tartoztak, ugyanis a körülárkolt-halmos temetkezési szokás mai tudásunk szerint ebben az időszakban, ezen a területen csak a szarmatákhoz köthető.¹¹⁰ Elképzelhető azonban, hogy a tápéi és a csongrádi temetőekben is volt (voltak vagy lennének) körülárkolt-halmos sírok, csak a régi ásatási módszerek miatt nem figyeltek fel a keskeny, sokszor lelet nélküli árokra. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy a körárkos-halmos temetőrészletek zöme az utóbbi 10 évben került elő! Az első közlemény erről a rítusról nálunk 1953-ban jelent meg, amikor a legfontosabb temetők — a tápéi és a csongrádiak — feltárása is megtörtént.¹¹¹

Anyaggyűjtésünk és vizsgálódásaink eredményeképpen felvetjük, hogy az egységes leletanyagú, hasonló rítussal eltemetett fegyveres temetkezések a legkésőbbi alföldi szarmata népcsoportok emlékei. Hozzá kell tennünk, hogy nem zárható ki más etnikai összetevő megléte, és a két csoport (Szeged, illetve Csongrád környéki) közötti kevés időrendi különbség sem.¹¹² Végül feltétlenül szólni kell arról, hogy alföldi múzeumainkban nagyon sok olyan anyag található, amelyek jelenlegi témakörünkbe illenének, de egyelőre közöletlenek. Munkánk elsődleges célja éppen az volt, hogy a további kutatások alapjául szolgálhasson, így természetesen az újabb eredmények kiegészíthetik és módosíthatják is következtetéseinket.

IRODALOM

Alföldi András

1942 A pesti oldal új urai. A szarmata jagizok. Budapest története I. Bp.

Bóna István

1961 Az újhartyáni germán lovassír. AÉ 88. 192—209.

1974 A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. Bp.

1984 A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. Magyarország története I. Főszerk.: Székely György Bp. 265—370.

1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. I. 15—92. Bp.

Bökönyi Sándor

1976 Szarmata lelőhelyek állatcsontleletei Bács-Kiskun megyéből. Cumania IV. 41—72.

¹⁰⁹ A 41 lelőhely közül 13 szerepel Párducz Mihály felosztásában a Tápé-malajdoki csoportban (1950. 113. 5. ábra.), 19 a hunkori lelőhelyek között (1959. 395—397. 12. ábra), két lelőhelyet a Bajmok—mórahalmi (1950. 80. 2. ábra; 8. és 114. lh.), egyet a Kiszombor—ernőházai csoportban találunk meg (1950. 108. 3. ábra; 93. lh.). A maradék 9 lelőhely viszonylag új, ezért nem szerepelnek egyik idézett összefoglalásban sem. Párducz Mihály a Tápé-malajdoki csoportot a gepida kultúrához érezte legközelebb (1972. 129.), a csongrádi csoportot etnikailag rendkívül összetettnek határozta meg (1963. 533). Az anyaggyűjtésünkben szereplő fegyveres temetkezések korhatározása az előkerülési körülmények tisztázatlansága, a dokumentálás hiánya, a nagy arányú sírrablások miatt nem mindig egyértelmű. A fegyver előfordulása a sírban önmagában nem minden esetben korhatározható, hiszen fegyverek — igaz, jóval kisebb számban — a korábbi időszakban is előfordulnak, bár inkább csak a szarmata „végeken” (pl. Hortobágy—Poroshát).

¹¹⁰ *Vörös Gabriella* 1984. 154—157. A Csongrád—Felgyőn előkerült szarmata temető egyelőre feldolgozatlan. László Gyula a Régészeti Füzetekben említi, hogy: „Azt tapasztaltuk, hogy az egyes sírcsoportokat sekély árkok vették körül, ezeken belül pedig a vezetőemberek sírjait még külön kör alakú árkok és sáncok fogták közre. Az egyik kör közepén levő sírban lándzsás férfi feküdt.” (1967. 62—63) Frey Imre cikkének címében Mátételke helyett tévesen Mátészalka szerepel! (1905. 257—260.)

¹¹¹ *Zalotay Elemér* 1953. 63.

¹¹² *Vörös Gabriella* 1987. 136—137.

- Czirák Gyula*
1905 Régiségleletekről Bács-Bodrog megyében. *AE* 25. 62—66.
- Dornyay Béla*
1936 Kisterenyi leletek a hunkorszakból. *Dolg.* XII. 90—96.
- Frey Imre*
1905 Kisköszegi és mátészalkai leletekről. *AE* XXV. 257—260.
- Horváth Ferenc*
1978 Csengele középkori temploma. *MFMÉ* 1976/77—1. 91—125.
- Juhász Irén*
1978 Szarmata temető Endrődön. *BMMK* 5. 82—112.
- Kovrig Ilona*
1963 Das Awarzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Arch. Hung.* XL.
- Kőhegyi Mihály*
1962 Tataháza—Határdülő. *Rég. Füz.* 1/15 44.
1971 Előzetes jelentés a Madaras—Halmok későszarmata—hunkori temetőjének ásátásáról. *AE* 98. 210—216.
- Kulcsár Valéria*
1982 Szakdolgozat ELTE
- László Gyula*
1967 Csongrád—Felgyő. *Rég. Füz.* 1/20. 62—63.
- Mócsy András*
1974 Pannonia a késői császárkorban. Bp.
- Nagy Margit*
1983 A gepidák kora (454—567/568.). Tárgyi hagyatékuk. Szeged története 1. Szeged, 154—161.
1984 Az i. e. I—I. sz. VI. század. Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely, 189—228.
- Párducz Mihály*
1931 A nagy magyar Alföld római kori leletei. *Dolg.* VII. 74.—186.
1936 Római kori leletek Csongrádon. *Dolg.* XII. 52—70.
1941 Szarmata kori kardok Szeged környékén. *AE* 3. 111—118.
1950 A szarmata kori emlékek Magyarországon. III. *Arch. Hung.* XXX.
1957 Der spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa. *MFMÉ* 93—107.
1959 Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta Arch.* XI. 309—398.
1963 Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *Stud. Arch.* I. Bp.
1972 Sarmatisches Gräberfeld aus der Hunnenzeit Bugac—Pusztaháza. *Cumania* I. 115—129.
- Párducz Mihály—Kerek József*
1946—1948 Germán befolyás a Maros—Tisza—Körös szög későszarmata emlékéanyagában. *AE* 7—9. 291—312.
- Reizner János*
1903 Sasüllési és szőregyi leletekről. *AE* XXIII. 43—50.
- Szabó Kálmán*
1939 Jazyg-szarmata sírok Kecskemét környékén. *Fol. Arch.* I—II. 100—108.
- Tömörkény István*
1902 Szegedi múzeum. Leletek a szegedi határban. *AE* XXII. 372—376.
1904 Oroszlámosi leletekről és ásátások a köröséri iskolánál. *AE* 24. 263—271.
1905 Bilisicsi és egyéb újabb leletekről. *AE* 25. 251—257.
1908 Leletek és ásátás Lelén. *AE* 28. 268—270.
- H. Vaday Andrea*
1985 Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós—Surján *AH* 37. 345—390.
1986 Beitrag zum Fund von Vizesd-pusztá. *FA* XXXVII. 197—223.
1987 A Közép-Tisza-vidék a római korban. *Kand. ért. Bp. kézirat.*
- Vaday Andrea—Vörös István*
1980 Szarmata település Kunszentmártonban. *SZMMÉ* 117—139.
- Varázséji Gusztáv*
1881 A szeged-öthalmi őstelep és temető. *AE* 14. 323—336.
- Várady László*
1961 Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. Bp.
- Vörös Gabriella*
1984 Hunkori szarmata temető Sándorfalva—Eperjesen. *MFMÉ*. 1982/83—1. 129—172.
1986 V. századi leletek a kiskondorozsmai Kenyérvaró dombról *MFMÉ*. 1984/85—1. 11—28.
1986/a Hunkori leletek a szeged-szőregi homokbányából. *MFMÉ* 1986—1. 15—30.

1987 Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfelder in der Tiefebene Südostungarns. Germanen Hunnen und Awaren. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums 133—149.

Werner, Joachim

1956 Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München

Zalotay Elemér

1953 A prochorovkai temetkezési szokás nyomai az alföldi szarmatáknál. AÉ. 80. 63.

Begräbnisstätten mit Waffen auf der ungarischen Tiefebene von der zweiten Hälfte des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts

Vörös, Gabriella

Im Aufsatz wird über diejenigen Fundorte aus der Sarmatenzeit berichtet, die auch Waffen enthalten, bzw. wo Waffen zu Gräbe mitgetragen wurden. Das wichtigste Ziel der Untersuchung war die Bestimmung der Waffentypen, Datenaufnahme und die Beschreibung ihrer Stellen in den Gräbern. Die folgenden Merkmale der Beerdigung wurden noch aufgenommen: Peilen und Ortung sowie Zustand der Skelette, die Zeichen irgendeiner Störung oder des Raubs, die Überreste der Särge und das Geschlecht der Beerdigten. Ausser den Waffen wurden also alle Züge der Funde genau analysiert.

Die 41 Fundorte lieferten uns 78 Angaben. (s. Bild 1.) Am häufigsten waren die Lanzen freigelegt: ohne Ausnahme Hohllanzen von verschiedenen Grössen und Formen. Die Schwerte sind vorwiegend lang und zweischneidig, wir haben Angaben über nicht mehr als 6 kurze Schwerte. Es kann für charakteristisch gehalten werden, dass in den Gräbern mit Waffen oft zwei Messer zu finden sind. Das eine ist gewöhnlich lang (19—30 cm) und breiter als die übrigen. Dies wurde wahrscheinlich auch als Waffe verwendet. Auf einen Bogen weisen in fünf Gräbern bloss die Pfeilspitzen hin. Die Schilde wurden aus Holz gemacht, wir kennen drei Stücke, die in der Mitte mit Eisen ausgestattet sind.

Das Fundamaterial der Gräber mit Waffen ist einheitlich und unter den Begräbnisgewohnheiten sind auch gewisse Ähnlichkeiten aufzuweisen: auf einer Übersichtskarte der Fundorte werden drei Gruppen sichtbar. Die südliche hat den Mittelpunkt bei Szeged, die mittlere bei Csongrád. Die dritte Gruppe besteht nur aus fünf Gräbern und ist in der oberen Theissgegend zu finden. Alle drei sind annähernd auf dem Quartiergebiet der Frühgepiden. (s. Bild 2.)

Die Ähnlichkeit der Funde der Frühgepiden mit der der Gräber auf der ungarischen Tiefebene aus dem 5. Jh. ist nicht nur für dieses Gebiet charakteristisch, es steht mit den in den 370-er Jahren beginnenden Völkerwanderungen und mit der Ansiedlung weiterer Völkergruppen im Zusammenhang. Neben dieser Ähnlichkeit muss aber auch die Verschiedenheit betont werden: ausser den Fundsachen, die von den Sarmaten schon wohlbekannt sind, können hier auch sprötmische Gegenstände und gleichfalls jüngere Fundsachen aus dem Osten wie modische, für das 5. Jh. typische ächmücke gefunden werden. Wegen dieser Verschiedenheit des Fundmaterials ist es manchmal susserst schwierig sogar unmöglich, die ethnische Herkunft festzustellen.

Manche Begräbnisstätten mit Waffen stammen aber ohne Zweifel von den Sarmaten: die Begräbnisgewohnheit in dem Friedhof Sándorfalva—Eperjes, d. h. die Bezeichnung der Gräber mit Gräben und Hügeln ist auf diesem Gebiet allein für die Sarmaten charakteristisch. Vermutlich waren solche Gräber auch in den von Jahrzehnten untersuchten Friedhöfen, bloss die flachen und schmalen Gräben wurden nicht dem Sinne nach bemerkt.

Die aus den Fundmaterial der ungarischen Tiefebene aus dem 4. und 5. Jahrhundert hervorgehobenen Gegenstände stammen unserer Meinung nach von den letzten Gruppen der Sarmaten. Andere ethnische Komponente oder zeitlicher Unterschied zwischen den beiden Gruppen sind aber nicht auszuschliessen.